

Változó szókészlet — változatlan tájszótárak*

A szókészlet változása a nyelvi változások legfeltűnőbb, a laikusok számára is érzékelhető jelensége. Ezért van szükség — egy emberöltőn belül is — az értelmező szótárak újraírására (vö. PUSZTAI FERENC, *Leíró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai*: MNy. 1994: 413–21), új szavak és jelentések listázására (vö. KISS GÁBOR — PUSZTAI FERENC, *Új szavak, új jelentések 1997-ből*. Tinta Könyvkiadó, Bp., 1999.), kétnyelvű szótárak bővített, átdolgozott kiadásaira.

Mitől jó egy szótár? Elsősorban attól, hogy vállalt keretein belül teljes mértékben kiszolgálja az olvasót, a kutatót. A kétnyelvű kézisztótár nem lép fel a teljesség igényével, de eligazít a legfontosabb megfelelésekben. Az értelmező szótár nem akar kimerítő etimológiát adni, legfeljebb csak utal az eredetre. Egy regionális szótár is akkor jó, ha az adott régió szókészletét (megint csak vállalt keretein belül) a legjobb szótárkészítő technikával és a legfontosabb, a kutatást segítő információkkal kiegészítve közli. Az a bizonyos „szerelésbeli többlet”, amelyre közel húsz éve HAJDÚ MIHÁLY utalt (*Regionális szótárak, szakszótárak, tájszótárak: Dialektológiai szimpozium*. Szerk. SZABÓ GÉZA, MOLNÁR ZOLTÁN. MTA VEAB, Veszprém, 1982. 159), teszi alkalmassá a szótárat további kutatásokra. E szerelésbeli többlet nem a szófaji minősítések terén fontos (a jelentésmegadásból ugyanis ki kell derülnie, milyen szófajról van szó), hanem inkább a stílusminősítések és a szavak szociális érvényességének jelölésében. Ha e kettő hiányzik, meginog

* Hosszúhetényi szótár. DALLOS JÁNOS szógyűjtése alapján írta és szerkesztette PESTI JÁNOS. Hosszúhetény, 1999. Nemes János Általános Művelődési Központ.; SZABÓ JÓZSEF — [SZ. BOZÓKI MARGIT], Koppány menti tájszótár. Szekszárd, 2000., Wosinsky Mór Megyei Múzeum.; LIZANEC PÉTER főszerkesztő, A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára (A–C). Ungvár, 2000. In *Acta Hungarica*, IX. évfolyam, 1998. 95–242.

a szótár deskriptív adekvátságába vetett hitünk. Napjainkban, a változás felgyorsulása idején ugyanis a szavak élete, az adott beszélőközösségben betöltött szerepe nem hanyagolható el a szótáríró számára sem. Amit RUZSICZKY ÉVA az értelmező szótárak kapcsán sürget („a stabilitáson kívül a mobilitásra is érdemes volna a lexikográfiában nagyobb figyelmet fordítani” — *Mi kerüljön a szótárba?:* GECSŐ TAMÁS szerk., Lexikális jelentés, aktuális jelentés. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2000. 242), a nyelvjárások szókészletének szótárazásakor fokozottan érvényesnek tekintendő. Ezen alapelveket figyelembe véve a három (táj)szótár értékelésében a következő szempontokat veszem figyelembe: 1. lexikográfiai szakszerűség, 2. a szavak élete az illető közösség nyelvhasználatában s ennek jelöltsége, 3. általános hitelesség.

Mindenekelőtt azonban kezdjük a bemutatással! Mindhárom szótárban közös, hogy nagyobbreszt tájszavakat tartalmaz, ezért tárgyaljuk együtt őket, bár sok szempontból különböznek. Különböznek először is megalkotásuk célja tekintetében: a „Hosszúhetényi szótár” (a továbbiakban HhSz.) előszava a mentésre helyezi a hangsúlyt, s a bevezetőben a szerkesztő is a szavak elfeledéstől való megóvását említi (15, 17). Ugyanakkor azonban felhívja a figyelmet, hogy ez az anyag változást vizsgálatra is használható (9, 19). A „Kopány menti tájszótár” (a továbbiakban KopTsz.) is a pusztuló szókészlet mentésének jegyében íródott (5). „A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára” (a továbbiakban KárpSz.) viszont a gyűjtött és közzétett anyag tudományos felhasználhatóságát hangsúlyozza (97). Mindhárom szótár kiemeli, hogy a bemutatott szókészlet nemcsak nyelvészek, hanem a társtudományok művelői részére is tartalmaz hasznosítható adatokat. A HhSz. és a KopTsz. gazdag a néprajzi, művelődéstörténeti adalékok közlésében, a KárpSz. viszont kizárja ezeket.

Eltéror a három szótár a kutatott terület nagyságában: egy teljes régió (Kárpátalja) 97 települése (KárpSz.) az egyik véglet, egyetlen falu (Hosszúhetény) helyi nyelvjárása (HhSz.) a másik. Köztes helyet foglal el a KopTsz., mely három község többé-kevésbé közös nyelvjárásának tájszótára.

Mindhárom szótár hosszú anyaggyűjtés után íródott. A KárpSz. anyagát 1966–1996 között, a HhSz.-ét 1948–1995 között, a KopTsz. anyagát 1962–1998 között gyűjtötték. Közöttük is sajátos története van a HhSz.-nak. E szótár adatainak jelentős részét nem a szerkesztő gyűjtötte, ő nagyrészt „hozott anyagból” dolgozott. Lelkiismeretességét, aldozatkésztségét bizonyítja, hogy vállalta az ellenőrző gyűjtéssel járó fáradságos utánajárást, az egyes szavak utáni nyomozást, s a felhalmozott anyagnak a gazdag szekunder irodalommal való folyamatos egybevetését. Felelőssége tehát a szótár deskriptív adekvátsága tekintetében korlátozottabb, mint a másik két szótár esetében. Mivel az anyaggyűjtés ilyen hosszú ideig tartott, a közzétevők nem vagy alig vállalták a szavak társadalmi elterjedtségének vizsgálatát és jelzését. SZABÓ JÓZSEF mint objektív nehézséget említi a gyűjtés hosszú idejét, a passzív megfigyeléssel történő ellenőrzés lehetőségének hiányát (KopTsz. 10). Még így is a KopTsz.-ban találjuk a legtöbb, a szavak kihálására, elavulására való jelzést (*cucorkás, cseteborza, csével* stb.), a másik kettőben lényegesen ritkábban találunk a szociális érvényességre és a stílusra való utalást.

A KárpSz. a teljesség igényével íródott, szándéka szerint a „kárpátaljai magyar nyelvjárások teljes szókincsanyagát” (98) tartalmazza. A HhSz. tájszavakat is közlő regionális teljes szótár, de a teljesség igénye nélkül, a KopTsz. tájszótár, mely köznyelvi szavakat is tartalmaz, ha azok néprajzi szempontból jelentőséggel bírnak. Mindhárom szótár közöl példamondatokat az „értelmezés szemléltetésére” (KárpSz.), „illusztrálásra” (HhSz.), illetve a „használati kör”, a „kapcsolódások”, a „népi gondolkodásmód” (KopTsz.) ábrázolására.

KISS JENŐ 1995-ben súlyos szavakat fogalmaz meg a hazai regionális lexikográfiáról. A lexikológiai vizsgálatok lehetőségeit ugyanis alapvetően meghatározzák azok a források, amelyek alapján dolgozhatunk. KISS JENŐ leszögezi: tájszótáraink többségének „lexikográfiai minősítő rendszere nem elégíti ki nem a mai, egy részük bizony még a tegnapi igényeket sem” (Észrevételek a hazai regionális lexikográfiáról: MNy. 1995: 171). Hiányzik a lexikográfiai minősítési minimum az egyidejű társadalmi érvény bemutatásában, jelölésében, hiányzik továbbá a köznyelvhez való viszonyítás (jelesül az ÉKsz.-hez való viszonyítás) kritériumának következetes alkalmazása. Magam 1996-ban három tájszótár bemutatása kapcsán írtam arról, hogy az adatmentés mint fő cél nem szolgálhat méntségként a lexikográfiai hiányok leplezésére (Három tájszótárról: MNy. 1996: 216). Egy korszerű szótár megírásához nem elegendő a leletföltöltő nekibuzdulás. Szótártár írni ugyanis csak látszólag könnyű, valójában azonban teremtő mesterség. Teremtő abban az értelemben, hogy meg kell találni a legjobb utat a jelentések elkülönítésében, azon a terepen, ahol egzakt kritériumok alig vannak (vö. BENKŐ LORÁND, Szempontok a jelentésfejlődések jellegének, irányának, kronológiájának megállapításához: NytudÉrt. 83. sz. Bp., 92—7), mesterség viszont abban az értelemben, hogy tanulható, szabályai vannak, amelyeket be nem tartva ugyan nagyon hasznos, de csak „amatőr” gyűjtemény keletkezik. E mesterségbeli szakszerűség jelenléte adja meg a szótár rangját. A következőkben egyenként veszem sorra a három szótárt a szótári pontosság (s ami ezzel közvetlenül összefügg: a hitelesség) szempontjából.

Minden szótár esetében alapvető szempont a gondosság. Értve ezen a legegyszerűbbet: ne legyen benne „nyomdahiba”. A KárpSz. ebből a szempontból rosszul vizsgál: „*a*² ... 2. figyelemet” (!), „*addig* ... hsz 1. a kijelölt helyiség” (milyen határozószó ez?), „*affektál*” (!), „*ájna nsz*” (msz helyett), „*ajtóhúzó* ... akimenő” (!), „*akol* ... összetertozására” (!), „*alábbvaló* ... lejobb” (!), „*aranycsillag* fn 1. arany szímű” (!), „*aszonypálinka* ... gyemge (!) édespálinka”, *alaktalan* és *alamuszi*: mindkettő minősítése: mn. De miért kurzív az egyik és miért álló betű a másik? A példák folytathatók.

Ugyanezt a gondatlanságot érzem a szótár több gyanús népnyelvi adata esetében is: „*agy*¹ ... asztatú”, „*agyagpipa agyagpipa Agyákpipája van vinembernek*”, „*angyalgyök anygyalgyök*”, „*angyalbőr anygylbőür*”, „*árkász árkász ... árkásoknál*”, „*áztat áztat ... Meddig áztatod még a lábod?*” stb. Nemcsak a népnyelvi adatok gyanúsak helyenként, hanem a jelentésmegadás is az esetleges nyomdahiba miatt: „*altat* ... 3. olvaszt *Ne altaszd aszt a virt, főzd mekfele.*” Gyanús a példamondat és a jelentés viszonya. Nem ’altasztt’ lenne a helyes jelentés? (Vö. ugyanitt: „*alvad* ... kocsonyássá válik.”) Ugyanez a gyanú kísért a következőben is: „*árpakereszt* ... árpakeverékből rakott kereszt”. Nem inkább *árpakévékből* rakják azt a keresztet? A két *beszédes* szócikkből az egyik minden bizonnyal *beszedés* (de akkor mik a népi alakok, mert azok mindkét szócikkben azonosan íródtak).

A gondatlanság mellett általános szótárszerkesztési hibákban is bővelkedik a KárpSz. Egyik fő jellemzője, hogy a jelentéseket sem jelentéssjellel, sem nagybetűs kezdéssel nem emeli ki, s így számos esetben értelemzavaró megoldások keletkeznek. Csak egy példa: „*abárolt* ... ~ szalonna fokhagymás, paprikás főtt szalonna”.

A KárpSz. szándéka szerint teljes szótár. De akkor miért nincsen *atom*, *át-szalad*, *át száll*, *átvesz*? Mind hiányoznék? Vagy csak sérül a teljesség?

Szintén általános szótárszerkesztési probléma a betűrendi besorolás elleni vétség: az *állott* megelőzi az *állószek*-et, az *almavirág* betűrendi helyét messze megelőzve szerepel. El kellett volna dönten: *isten* vagy *Isten* (az *ád* és *áldás* szócikkekben), *atyaisten* vagy *Atyaisten*? A következetlenség nemcsak itt látható. Az *amerikai*

és *angol* szócikkekben a tapadó tilde („~bábusku, ~begyes”) összetett szóra utal. Miért nem címszók ezek is, mint az *amerikai virág*, *angolkoldús*? Más a címszó és más a népi szó: „*anyalog anyagol*”, „*annyiba hagy abbahagy*”, „*apuka papuka*” stb.

Általános szótárszerkesztési eljárás, hogy ha szinonimával értelmezünk, annak vagy köznyelvi szónak (egyértelmű jelentéssel) kell lennie, vagy az adott szótár más helyén megmagyarázandó. Az *angol mályva* értelmezésére használt „angolmuskátlí” se itt, se az ÉKsz.-ben nem címszó. Ugyanez érvényes az „*angyalfü* árniká”, „*almás-pite* almástésztá” (és még számos egyéb ilyen típusú) jelentésmegadásokra. Szintén általános szótárszerkesztési probléma, hogy a példamondat nem a címszót tartalmazza (*állkapcs*, *abriktol*), vagy hogy a példamondat nem az adott jelentést illusztrálja: „*alól* mu (!) 1. vki, vmi alatt levő helyről *Még nem jöt fel a kőrt ahúl*”.

Ezzel máris elértünk a jelentésmegadás anomáliáihoz. Van, amikor azért nem jó a jelentésmegadás, mert túl tág (a nemfogalmat használja a fajfogalomra, hiányzik a *differentia specifica*), pl.: „*ananász* fn déligyümölcs”, van, amikor egyszerűen csak értelmetlen: „*ástok* fn a szekrény tengelyét teljesen v. részben körülvevő rögzítő faburkolat”. Hol van a szekrény tengelye? Vagy nem *szekrény*, hanem *szekér*? Vagy esetleg nem *tengelye*, hanem *teteje*? Rejtély. Szintén érthetetlen a jelentés: „*amelyik* ... 2. a főmondat valamely főnévre visszamutató szó” (?). E jelentésmegadás értelmében ide olyan összetett mondatot várnánk, ahol a főmondat egy szó, ehelyett a következő olvasható: „*Aszt a ruhát vet fel, amék tennap vout rájtađ*”. De nézzük, milyen jelentésmegadást kap a következő két szócikk: „*abroncsos* ... 2. fn l. abroncsszoknya”, „*abroncsszoknya* ... fn l. abroncsos 2.” Tudjuk most már, hogy mit jelentenek?

Jellemzően rossz megoldás, amit az *állitás* (és számos további -ás/-és végű főnév) jelentésmegadásában követ a szótár: „1. az állít ige cselekvése”. Hogyan cselekszik az „állít ige” — kérdezhetnénk. Metanyelvi értelmezést kapunk jelentésmegadás helyett.

Még néhány sajátos megoldás: „*almavirág* fn kny” — az ÉKsz.-ben azonban nincs ilyen címszó; „*alj* 1. vminek az alsó része; 2. a szekrényfélék alsó része” — az első jelentés magában foglalja a másodikat is; „*álmodik tn ige és ts ige* [hogy miért kurzív, rejtély] 1. kny; 2. ábrándozik vmiről (!)” — az ÉKsz. három köznyelvi jelentést ad meg, ebből a második: „Vágyakozva ábrándozik vmiről.” Kérdésem: ha a szó első jelentése azonos a három köznyelvivel, minek ide még a 2. is? Mit jelent az „*abszolvál* ts ige leszerel”? Leszerel valamit valahonnan? Vagy leszerel valakit? Vagy leszerel valahonnan (pl. katonaságtól)? Hiába a példamondat, nem segít eldönteni. Pedig ha valahol szükség lenne egyértelműsítő „értelmezést szemléltető” jó példamondatra, hát az ilyen, többértelmű jelentésmegadás esetén igencsak!

Hadd zárjam a KárpSz. *a* betűs címszavaiban való tallózást egy utolsó szócikkkel. A bevezető részben (Tájékoztató a szótár használatához) a következőt olvashatjuk: „Végül Vö: jelölés után különböző tartalmi, szinonimikai vagy egyéb tárgyi összefüggésekre hívjuk fel a figyelmet.” Olvassuk hát ennek értelmében az *alamuszi* szócikk végét: „Vö. (!) alamuszni, alamusztá alamuszni alamuszni, alamusznyi [a vesszőhiányok is ugyanígy]”. *Alamuszni* szócikk — bár itt háromszor is szerepel, ki tudja, miért — nincs a szótárban. Van viszont *alamusztá*, így: „*alamusztá* 1. *alamuszi*”. Most már csak azt lenne jó tudni, milyen összefüggésre hívja fel a figyelmet a Vö.?

Nincs túlságosan sok örömrünk a HhSz.-ban sem. Megtalálhatók benne a kijavítatlan nyomdahibák: *abrakol* (elválasztás: *tél-ön*), „*anya* ... durdva” (!), a betűrend be nem tartása: *általjaban*. Jelen vannak általános szótárszerkesztési hiányosságok: a példamondat nem a címszót tartalmazza: *ablakráma* („*Az üjeg kiesött a rámábu*”),

abriktol („*elabriktóta*”), más a címszó és a népi adat: „*ahol ni! ahun ë!*”; nincs tisztázva az alapjelentés és a másodlagos jelentések viszonya: az *ad* csak a 3. jelentésben közli a legáltalánosabbat (’juttat’), viszont az első jelentésmegadás igen suta: „1. ’ügyet vet rá’” (vö. ÉKsz. *ad* 16. Fontosságot tulajdonít neki.). Alaki hiba van az *aggaszt* jelentésmegadásában: „1. ’akadályoz ...’, 2. ’felakasztani’”, a *kókányol* ige 2. jelentésének megadásában: ’tojások összeütögetése húsvétkor’, nyelvtani jelenséget hoz szócikk gyanánt: *akiknek a szekerét*, látható ellentét feszül az *áspa* szócikk szövege és ábrája között.

A jelentésmegadásnál előfordul, hogy a szóval önmagával értelmez: *akkorra* ’addigra, akkorra’, előfordul, hogy nem különíti el számmal a két különböző jelentést: *akol*. Vagy a példamondatban, vagy a kísérő megjegyzésekben előjönnek olyan (táj)-szavak, amelyeket sehol sem magyaráz meg: *amerre*: a példamondatban szereplő *mutaszt* szó se itt, se az ÉKsz.-ben nem címszó, *almáskert*: ... *permetőni* (hiányzik itt is, az ÉKsz.-ben is), *asztag*: ... *hajazat* (ugyanaz a helyzet), *abrak*: a megjegyzésben szereplő *vörösliszt* ugyancsak hiányzik itt is, az ÉKsz.-ben is.

Számos szócikkben összetett problematika található. Nézzünk erre két példát. 1. „*ag gott* ~, *agott* mn. ’előregedett, megaggott ember’.” Kérdések: ha ember, akkor lehet-e melléknév? Nem inkább melléknévi igenév a szófaji minősítés, s ekkor a következő jelentésmegadás lenne egyértelmű ’előregedett, megaggott <ember> (a példamondat: *Ki törődik ma az aggott embörrre?*)? A *megaggik* (l. külön szócikkben) jelentése: ’összeesik, sűrűvé tömörül’. Az *aggott ember* tehát összeesett, sűrűvé tömörült ember lenne? 2. „*anya*² v. *apáca*² ~ fn. ’anyabirka; de be nem hágatott birka’.” Megjegyzéseink: „*anya*¹ ’kny’” alapján: az *anya*¹ és *anya*² nem homonimák; az *anya*¹ ’kny’-i jelentése az ÉKsz. szerint tartalmazza az ’anyaállat’ jelentést is; a szótárban sehol sincs *apáca*¹; mivel állít szembe a „de be nem hágatott birka”?

Nem könnyíti meg a használatot a szavak toldalékos alakjainak következetlen felüntetése sem, mivel a szótár nem minden szónál adja (ugyanabban a szófajban értve) ugyanazt a toldalékos helyzetet, pl. „*áll* (*állók, átam, á*)” — vagyis: E/1, M(ült)E/1, E/3; „*á pékodik* (-ok, -ó, *ápekoc*)” — vagyis: E/1, E/2, E/2; „*abrakol* (-ok, *abrákúnak*)” — vagyis: E/1, T/3.

A szerkesztő számos felesleges, magától értetődő magyarázattal látja el a szócikkeket (főként a példamondatokban érezzük feleslegesnek őket): *aggság*, *akkurátus*, *ami* (ennek érdekes a népi alakja: *aki!*), *arasnyi*, *aztán*, *azzal*.

Nem könnyű állást foglalni a szócikkekhez *Megj.*-jel kapcsolódó kiegészítő megjegyzésekről. Könnyű lenne elintézni azzal, hogy ezek is feleslegesek (tisztán lexikográfiai szempontból valóban azok), öncélúan terjengősek (példaként hadd álljon itt a *kút Megj.*-e: „Hetényben a kutaknak, akárcsak forrásoknak régebben az volt a szerepük, hogy ivóvizet biztosítsanak a mezőben dolgozók számára. A nagyobb vízhozamú legelői kutaknál itatták a pásztorok a jószágokat.”). Nemcsak ezek a megjegyzések problematikusak, de további kérdéseket is megfogalmazhatunk: kell-e etimológia a tájszótárba? Tájszótár vagy etimológiai földrajzinév-tár-e a HhSz.? Bár ezek a kérdések jogosak, az itt követett gyakorlat a pótlólagos megjegyzések, néprajzi kiegészítések közlésében két okból mégis védhetőnek látszik. Egyrészt, mert a szócikkekből „kispórolt” minősítő jelek helyett ezekben kapunk információt néhány szó életére, társadalmi érvényére. Másrészt: a szótár ezekkel a kiegészítésekkel felel meg a Wörter und Sachen sok szempontú felhasználtságot megfogalmazó igényének. A *hecsepecs* esetében a *Megj.*-ből tudjuk, hogy ma ritka, régies használatú szó, a *középparaszt*-ról is a *Megj.* adja tudtul, hogy ma már nem használatos. S noha számos esetben találunk a *kút* szócikkben említett felesleges szövegezést, mégis, aki a *lakodalom Megj.*-ét elolvassa, szinte ott ta-

lálja magát az esemény közepén, aki a *pévénye* vagy a *mecseki tea Megi*-ét elolvassa, szinte érzi a virág illatát, látja a gyógynövénygyűjtő embereket. S míg a szótár lexikográfiaiilag számos következtelenséget mutat, a szóanyag mögött felrajzolt néprajzi, földrajzi, művelődéstörténeti, gazdálkodástörténeti háttér olvasmányossá, más tudományágak számára is értékesé teszi anyagát.

Sajnos hibák tekintetében a KopTsz. sem kivétel. A gondatlanságból eredő nyomdahiábák (*álladzó* (felesleges sortörés a szócikkben), *dug* ('titokba ad, juttat')) mellett több gyanús tájnyelvi változat is szemet szúr („*abrakostarisznya ... gyerékek*” ↔ „*aggaszt ... gyerékék*”; „*baltacin ... bagaciny*”; „*békanyúzó ... avvānebēz*”; „*beletoccsan ... hogy csuromviz*”; „*dinkós ... lehéd*” ↔ „*dudos ... lehet*”). Lényegesebbek azonban a koncepcionális, a szótárszerkesztéssel összefüggő hiányosságok: amint KISS JENŐ is szóvá tette (SZABÓ JÓZSEF — [SZ. BOZÓKI MARGIT], Koppány menti tájszótár: MNyj. 39. 2001: 202), a címszók kialakítása nem követi az ÉKsz. (vagy az ÚMTsz.) gyakorlatát (vö. *ánszlág* és származékai, *apacsolás* stb.). Meglepően sok a hiányzó címszó, a szerzők ugyanis nem használják ki a példamondatokban rejlő lehetőségeket. Hiányzik az *almolás* (l. a *dudva* példamondatában, ÉKsz.: Ø), a *megtesz* (a példamondatban alkalmazott sajátos jelentéssel) és az *eldagaszt* (ÉKsz.: Ø — mindkettő az *anyakovács* példamondatában), hiányoznak a *dorong* szócikk példamondataiban szereplő *melldorong*, *fonalasorong*, *csúszó*; hiányzik az *átvakar* (l. *bál*), a *fagerendely* (l. *csoroszlya*), hiányzik a *blinckizés* (helyesebben: *pilinckézés*) szócikkben szereplő *bennsút*, *kereset*. Hiányzik a *bufog* szócikkben sajátos tájnyelvi használatot mutató *alatt*, a *csapó* szócikkben a jelentésmegadásban szereplő *pánt*, melyet az ÉKsz. nem ismer kaszaalkatrészként. Nemcsak lehetséges szócikkek hiányoznak, hanem a nyelvjárásban kétségkívül meglévő jelentések is. Így az *alj* esetében a szótár megad három jelentést, de nem adja meg az *almárium* példamondatában olvasható 'vminek az alsó része' jelentést. Ugyancsak hiányzik a *barall* 'rossz meghajlással kaszál' (vö. SZABÓ JÓZSEF, A nagykovácsi nyelvjárás. Béri Balogh Ádám Megyei Múzeum, Szekszárd, 1986. 245 és *kaszás*) jelentése. Erős a gyanú, hogy a nyelvjárás az *áztat* szócikkben megadott jelentéseken kívül az általánosabb jelentéseket is ismeri (pl. ruhát áztat), hasonló kifogás a *vakar* esetében is felvethető.

Szintén általános hibaként vehető a következtelenség. Megtalálható ez a jelentésmegadások sorrendjében: a két szerkesztő általános gyakorlata szerint a köznyelvi jelentés(ek) az első helyen található(k). Az *állás*, *csúszós*, *hűsöl* stb. szócikkek esetében viszont megokolás nélkül hátrébb találjuk a 'kny'-t. De találunk következtelenséget a szólások közlési helyének megválasztásában is: az *alszik* esetében a szólásokat az igénéll közli a szótár (*Bokrossat aluszik. Szakajtóba aluszik.*), a *düh* esetében viszont a főnévnél (*Dübe gyün*). Gyanús a köznyelvi szóalaktól csak alakjában eltérő *csatorna* jelentésmegadása: 'kny'. Biztos, hogy a szónak az ÉKsz.-ben közölt mind a 9 jelentése megvan a Koppány mentén? A 'kny' ugyanis ezt jelenti. Az alaki tájszók jelentésmegadásának megítélését illetően KISS JENŐHÖZ (MNyj. 39. 2001: 203) csatlakozom: érdemesebb lenne őket jelentés nélkül megadni. Az általános problémákhoz tartozik, ha a példamondat nem tartalmazza az illusztrálandó címszót (*bak*), vagy ha funkciótlan az adott helyen (a *csifertes* első példamondata semmit sem tesz hozzá a megadott jelentéshez).

A példamondatok tájszótári szükségességét illetően megoszlanak a vélemények. Magam a példamondat helyett (még ha az egyenest az adatközlő ajkáról jegyeztetett is le) fontosabbnak tartom a minél pontosabb, egyértelmű jelentésmegadást (Kisnémedi tájszótár. ELTE, Bp., 1992. 11). Ez az igény azt jelenti, hogy igék esetében nem elég egy jól-rosszul odaillő szinonima, hanem a vonzat is megadandó. Ha ugyanis ez megvan, fe-

leslegessé válik a példamondat. A „*csúfra jár* ’becsapódik, rosszul jár’” típuspélda arra, hogy az elégtelen jelentésmegadás [becsapódik? ~ az ajtó?; rosszul jár ’sántít’?] és a hiányzó vonzat miatt kezelhetetlen a jelentés, szükség van tehát a példamondatra. Ki-elégítően ilyen lenne megítélésem szerint a szócikk: *csúfra jár* vmivel ’kudarcot vall vmivel’. Ugyanígy a vonzat kitétele hiányzik a *csúnyán tesz* (vkinek), a *csüng-lóg* (vkin, vmin), a *dülleszkedik* (vkire), a *dülleszt* (vmihez) esetében. Állítom, ezek a vonzatok adják meg az igék sajátos nyelvjárási alkalmazását, sokszorosan fájó tehát, hogy ezek hiányoznak, illetőleg hogy csak esetenként elemezhető ki a példamondatból. Van tehát szerepük a jó példamondatoknak (s ezek hitelességében a KopTsz. esetében nem kételkedhetünk), de jobb lenne, ha nem lenne szükség rájuk.

Még két hiba, melyet az előbbi két szótár kapcsán is szóvá tettem: nem szerencsés, ha a jelentésmegadás tájszóval történik („*csicskeredik* ... 1. ’agyarkodik’” — ÉKsz. táj.), illetve amennyiben a szó első jelentésében a köznyelvre hivatkozunk (’kny’), ne adjuk meg második, nyelvjárási jelentésként azt, ami az ÉKsz.-ben a köznyelvi jelentések között fel van tüntetve (*derék, deres* stb.).

Mint a hivatkozott példák mutatják, csak a három szótár elejét vettem át rigorózan a szótáriró szemével. A típushibák így is egyértelműek. Mindezek alapján a lexikográfus egyik szótárt sem dicsérheti. Benne van-e a változó szókészlet ezekben a szótárakban, kihámozható-e belőlük a lexikográfiai szakszerűtlenségek ellenére a szinkrón szókészlet dinamizmusa? Mielőtt erre válaszolnánk, meg kell határozni, hogy mit értsünk egyidejű nyelvallapon. Mást tekint ugyanis szinkroniának a nyelv őstörténetével foglalkozó finnugrista, mint a napjaink nyelvi változását tanulmányozó dialektológus. A három szótárban megjelölt mintegy 30 éves gyűjtési idő általában elfogadható egyidejű nyelvallapotnak, amennyiben a teljes (nyelvi vagy nyelvjárási) rendszert akarjuk tanulmányozni. Ám egy a változásnak oly nagy mértékben kitett részrendszer esetében, mint amilyen a szókészlet, már tágnak tűnik a harminc év. Viszont, noha a gyűjtés általában harminc évig tartott, a szótárra szerkesztés tekintetében fontos időszak — mint ahogy ez a szótárak bevezetőjéből kiderül — lényegesen rövidebb időt vett igénybe. Így a KopTsz. esetében a gyűjtőmunka befejező szakaszában (1989-et követően — vö. 6–7) történt a szótárra szerkesztés, s a már szinte elkészült szótárat elolvasva állapította meg három hiteles adatközlő, hogy a közzétett tájszókat ismerik, illetőleg használják-e. A HhSz. szerkesztése, ellenőrzése és kiegészítése 1998-tól folyt. A szerkesztő az ellenőrzés során saját utánajárással „igyekezett pótolni” a „jelentések” szociális érvényességének jelölését (10). Feltehetően ennek következtében vette fel a szavak használati körére utaló rövidítések közé a „rég.” (= régies, elavulóban levő szó) és a „ritk.” (= ritka használatú szó) rövidítéseket. Ezek mellett még a *Megi*.-ekben is nyilatkozik néhány szó életrajzáról. A KárpSz. esetében is ellenőrzés és bővítés követte a gyűjtést, „stílusminősítései” között ezért szerepelhet az elavult (= „a mindennapi nyelvhasználatból kikopott, csak az idősebb nemzedék számára érthető”), a régies hangulatú, „tudatos archaizáló szándékkal használt”, az új (= újabban terjedő) és a ritka (= ritkán használt) minősítés. (De miközben a HhSz. és a KopTsz. még az adatközlőket is felsorolja, a KárpSz. esetében azt sem tudjuk meg, hogy az egyes helységekből ki végezte az ellenőrzést.) A szótári minősítés a KárpSz. esetében is valószínűleg a munkálatok befejező szakaszában történt. Kihámozható tehát az a szűkebb időszak az szótárak készítésében, amely már a szókészlet területén is egyidejű nyelvallapotnak tekinthető, s ennek következtében értelmet kap a szociális érvény, a szavak életének változását firtató kérdésünk.

Egy helyi nyelvjárás szempontjából (a nagyobb régió itt kevésbé jöhet számításba) egy (táj)szó kétféle lehet: élő (ha használják), nem élő (ha már nem használatos). Az élő (táj)szó háromféle lehet: archaikus (ha már nem mindenki használja), normatív (ha min-

denki használja) és neológ (ha még nem mindenki használja) (BOKOR JÓZSEF, Regionális lexikológiai vizsgálatok a nyugati magyar nyelvterületen. MNyTK. 203. sz. Bp., 1995. 13). Tájszótáraink általában megkülönböztetik (sokszor kevert formában) ezeket a kategóriákat, esetenként megjelölve, hogy az adott tájszót mely nemzedék használja (ebből következik, hogy a többi nem, vagy nem teljesen). A HhSz. bevezetőjében PESTI JÁNOS megígéri ugyan a szavak szociális érvényének jelölését, ámde ebből a szótárban csak néhány „rég.” és „ritk.” megjelölés lesz (*flóta, flótás, kikérés, hecsepecs, kulics, málé, mátká, szövet* stb.). E minősítéseken kívül kapunk néhány szöveges megjegyzést (*barédog, bönge, ecsél, emse*), de a nyelvjárást beszélő közösség mint egységes, rétegzetlen egész jelenik meg a szótárban, s csak egyszer-egyszer találunk ettől eltérő felfogásra utaló megjegyzést: *cimerung* (a helyi bányászok szaknyelvi szava), *himpér* (idősek és fiatalok szóhasználati megoszlása: *himpér*: öregek, *málna*: fiatalok használják). A HhSz. — sajnos — a nyelvjárási szavak életrajzi vizsgálatára nem alkalmas.

A KárpSz. 97 helyi nyelvjárás szókészletét adja. Emiatt szóéletrajzi vizsgálatokra nem használható: hiába áll valamely szó mellett, hogy új (*agitátor, agitpont, agronómus, apparát, asztanóvka*), ha ugyanakkor minősítetlen (vagyis normatív) az *ambulancia, ambulatórium, applikál, avansz, avária*. Hiába áll több szó mellett, hogy rég. (*aranykorona 2., arasz, árkász, áristom, árenda*), ha ugyanakkor minősítetlen az *árendál, árendás*: folyamatosan kísért a kérdés: hol új? hol régies? Az egész régióban? És vajon mely nemzedék számára?

BOKOR JÓZSEF a tájszavak szociális használatának kategóriáit még két osztályozó szemponttal egészíti ki, mely az egyént és a nemzedéket veszi figyelembe. E szerint a tájszó az egyén szempontjából lehet nem ismert, ismert és használt, a nemzedék szempontjából pedig kihalt, visszaszorult, visszaszoruló, szociális érvényű, elterjedt és terjedő (i. m. 13). A KopTsz. *Megj.*-eiben egyes tájszavak vagy változatok ismeretét, illetőleg használatát az idősek nemzedékéhez köti (*eger, elébe, elsibol, endemondán, esenc, fájéz, fáradék, föllebb, felöntő, kusztora, pisica* stb.). E mellett néhány szó minősítésére használja a „ritka változat” terminust (*gyantárol, gyarat, hajszer, horhó, pantyikol, rejtekkéve* stb.), ezeket általában nem köti nemzedékhez (de vö. *hétfő, impér, rebesget*), más szavak esetén a fiatal és a középnemzedéket jelöli meg mint használót (*hébér 2.* jelentése, *kocsi 2.* jelentése), vagy a középkorúakat és az időseket (*jampi*). Izgalmas szóéletrajzi–használati viszonyok jelennek meg tehát a KopTsz.-ban, s ezt még színezi a térbeli helyzettel összefüggő használati megosztottság: bizonyos tájszavak csak egyik vagy másik faluban használatosak (*pacsing, sarabu, kórizsáll, kaláha, kyszövőszék, koszempoje* stb.), illetve a csak időlegesen feltűnő, majd gyorsan kiavuló szavak esetei (*kefetartó 2.* jelentése, *jampizik, önki*). A „rétegnyelvi meghatározottság szempontjának” (KISS JENŐ, A dialektológia kettős feladata és a nyelvföldrajz: MNy. 1999: 420—1) érvényesítésével többet kapunk tehát, mint amit a szerkesztői bevezető alapján várnánk, a minősítő rendszernek a nemzedékekhez kötését ugyanis egyetlen korábbi szótár sem tartalmazza. A KopTsz. ezen törekvése példa lehet más tájszótárak számára, mivel jó alapot szolgáltat ezáltal a szóéletrajzi kutatásokhoz.

Changing word stock — unchanging dialect dictionaries

Via an analysis of three recently published dialect dictionaries, the author of the present paper tries to find out whether the synchronic dynamism of dialect vocabulary, its geographical diversity and social validity, and the differences among various groups of speakers, both geographically and in terms of age, in their choice of words, can be reflected (and whether they are actually reflected in the three dictionaries considered here). He raises the question of whether these dictionaries meet that dual task of dialectology and the lexicographical expectations of the day: whether they are accurate, and hence valid. His pointing out of errors is not meant to be discouraging; rather, in an indirect manner, to help compilers of prospective new dialect dictionaries.

ATTILA HEGEDŰS